

Τι ήταν τα πρόβατα πριν τα ψεκάσουν;

της Ελβίρας Κρίθαρη

Είναι μόλις η αυγή του 20ου αιώνα, οι ραγδαίες τεχνολογικές εξελίξεις που θα ακολουθούσαν δεν έχουν ακόμα εδραιωθεί και οι προπαγανδιστικοί μηχανισμοί είναι απλούστεροι. Πάντως περισσότερο υλικοί. Έτσι, τα «Πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών» θα τυπωθούν αρχικά σε λίγα αντίτυπα αλλά θα καταφέρουν να μείνουν τελικά στην ιστορία ως ίσως η απαρχή των θεωριών συνωμοσίας που αφορούν τους Εβραίους. Τα «Πρωτόκολλα», ένα κείμενο αγνώστου προέλευσης, θα εισαγάγουν τον αναγνώστη στο υποτιθέμενο μυστικό πρόγραμμα των Εβραίων να καθυποτάξουν τον κόσμο, μία ιδέα που βρίσκει αβίαστα υποστηρικτές μέχρι και σήμερα.

Δεν είναι ίδιον της τωρινής εποχής μόνο: ήδη κατά τον 16 και 17ο αιώνα ιστορίες συνωμοσίας που ενέπλεκαν τον ίδιο το διάβολο έθεσαν υπό διωγμό γυναίκες που δεν εναρμονίζονταν με τα κοινωνικά πρότυπα. «Το κυνήγι μαγισσών δεν ήταν παρά ακόμα μια θεωρία συνωμοσίας με στόχο τις γυναίκες που δεν ήταν 'χρήσιμες', δεν ήταν δηλαδή σε αναπαραγωγική ηλικία, ενώ επιπλέον θεωρούνταν απειλητικές γιατί είχαν ενδεχομένως μια οικονομική ανεξαρτησία ή / και προσέφεραν στην κοινότητα μαιευτικές ή ιατρικές υπηρεσίες», λέει η Δανάη Καρυδάκη, ερευνήτρια στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Σήμερα, παρά τις φιλότιμες προσπάθειες μελετητών, ερευνητών κι επιστημόνων να εξηγήσουν και να αποδομήσουν παρόμοιους ισχυρισμούς με σύμμαχο τη λογική και την τεκμηρίωση, οι θεωρίες συνωμοσίας φαίνεται να ριζώνουν πολύ βαθιά στις συνειδήσεις των θιασωτών τους, ιδίως σε καιρούς κρίσης και όταν ο φόβος και η ανασφάλεια υπερτερούν της δυνατότητας πρόσβασης σε κατάλληλα ερμηνευτικά εργαλεία. Με λίγα λόγια, όταν είναι πιο εύκολο να κατασκευάσεις έναν «κακό» από το να αντικρίσεις κατάματα το χάος και την πολυπλοκότητα που συγκροτεί τις ανθρώπινες κοινωνίες.

Οι θεωρίες συνωμοσίας αποτελούν «ένα κλειστό ιδεολογικό σχήμα, όπως θα έλεγε και ο Karl Popper, που δεν ενέχει την πιθανότητα διαψευσιμότητας, δηλαδή η ίδια η θεωρία περιέχει την άρνηση της δυνατότητας να την αντικρούσεις με λογικά επιχειρήματα, καθώς όποιος το αποπειράται είναι κατά πάσα πιθανότητα πράκτορας, είτε πληρωμένος, είτε πρόβατο», σημειώνει η Δανάη Καρυδάκη που έχει ειδικά μελετήσει τη σχέση των θεωριών συνωμοσίας που θέτουν στο στόχαστρο τον εβραϊκό πληθυσμό, με το Ολοκαύτωμα.

Το Ολοκαύτωμα, η εξόντωση δηλαδή εκατομμυρίων Εβραίων από την άνοδο του Χίτλερ στην εξουσία το 1933 μέχρι και το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου -η «τελική λύση του Εβραϊκού ζητήματος κατά τους Ναζιστές- είναι η κορωνίδα του συστημικού μίσους προς τους Εβραίους, η φριχτή αποτύπωση (και) των συνωμοσιολογικών θεωριών με τις οποίες τους έχουν για χρόνια συνδέσει. Σε μία εποχή έντονων πολιτικών ανακατατάξεων και οικονομικών κρίσεων, οι Εβραίοι είχαν εκείνα τα βολικά χαρακτηριστικά για να μετατραπούν στους απαραίτητους «κακούς», δίχως τους οποίους δεν υπάρχει παραμύθι.

«Οι Εβραίοι ήταν λαός της διασποράς, υπήρχαν σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες, σαν το κοινό ενοποιητικό στοιχείο, ο κοινός Άλλος, ο ξένος, γεγονός που τους καθιστούσε πιο επιρρεπείς στο να γίνουν αποδιοπομπαίοι τράγοι. Η άνοδος του αιτήματος για εθνική αυτοδιάθεση στην Ευρώπη του 19ου αιώνα, εκ των οποίων και ο Σιωνισμός ως αίτημα για δημιουργία κράτους Εβραίων, οδηγεί στη σταδιακή μετατροπή της εβραϊκότητας από θρησκεία σε εθνικότητα -γι' αυτό και δεν υπήρχε η δυνατότητα να «αλλαξοπιστήσεις», για να γλιτώσεις π.χ. από τα

στρατόπεδα-, και οδηγεί και στην ανάδυση του αντισημιτισμού, ως ρατσισμού εναντίον της εβραϊκής φυλής/εθνικότητας», σημειώνει η ερευνήτρια. «Ο επηρεασμένος από τον Δαρβίνο ψευδοεπιστημονικός λόγος του 19ου αιώνα περί ανώτερων και κατώτερων φυλών (κοινωνικός δαρβινισμός/θεωρίες εκφυλισμού/ευγονική) παίζει επίσης ρόλο σε αυτή τη διαδικασία. Ο μηχανισμός όμως στοχοποίησης μιας συγκεκριμένης ομάδας με βάση κάποια προσλαμβανόμενα ως κοινά ταυτοτικά χαρακτηριστικά -εδώ η φυλή- που θεωρούνται ξένα και απειλητικά, που τους απανθρωποποιεί και επιτρέπει τη δίωξη και τον αφανισμό τους είναι εν πολλοίς ψυχολογικός και έχει και άλλα ιστορικά προηγούμενα όπως ακριβώς το κυνήγι μαγισσών τον 16ο και 17ο αιώνα», καταλήγει.

Με την συνειδητοποίηση του μεγέθους της τραγικότητας του Ολοκαυτώματος η στοχοποίηση των Εβραίων μέσω συνωμοσιολογικών θεωριών ενοχοποιείται και παύει να διασπείρεται με την ίδια θέρμη. Ωστόσο, οριστική απαλλαγή δεν υπάρχει. Φαίνεται πως όσο απομακρυνόμαστε χρονικά από τα ναζιστικά εγκλήματα εις βάρος των Εβραίων, η μνήμη εξασθενεί και ο αντισημιτισμός επιστρέφει. Ταυτόχρονα, πλήθος άλλων θεωριών που πια διαδίδονται ταχύτερα από το πλήθος των μέσων κοινωνικής δικτύωσης έρχονται να δώσουν «απαντήσεις» στις κρίσεις του καιρού μας. Μία από αυτές είναι και η τωρινή πανδημία.

Στην [έρευνά του](#) με τίτλο «Ποιοι πιστεύουν στις θεωρίες συνωμοσίας για τον νέο Κορωνοϊό», ο Κώστας Γεμενής, ερευνητής του Ινστιτούτου Max Planck, αποκαλύπτει μία όψη της ελληνικής κοινωνίας που παρά τους θανάτους και την επιθετικότητα του ιού δεν πείθεται ίσως και για την ύπαρξή του. Υπογραμμίζει, ανάμεσα σε άλλα την -μάλλον διαχρονική- πεποίθηση μέρους των πολιτών ότι «η Ελλάδα είναι θύμα εξωγενών και εξωθεσμικών παραγόντων», γεγονός που ενδεχομένως επιδρά στην αποδοχή πολιτικών για τη δημόσια υγεία. Για παράδειγμα, όπως σημειώνει ο ερευνητής, «οι θεωρίες συνωμοσίας γύρω από την πανδημία του H1N1 έδωσαν ώθηση στο ελληνικό αντιεμβολιαστικό κίνημα». Αντιστοίχως, στην παρούσα πανδημία αρνητές της χρήσης προστατευτικής μάσκας συσπειρώθηκαν σε ψηφιακούς και φυσικούς χώρους, πραγματοποιώντας ακόμα και διαμαρτυρίες.

Ένα χαρακτηριστικό των θιασωτών θεωριών συνωμοσίας είναι πως δεν αρκούνται σε μία, αλλά τείνουν να πιστεύουν σε αυτές για μια σειρά διαφορετικών αντικειμένων. Έτσι, δεν ήταν καθόλου τυχαίο που η έρευνα της ομάδας του Καρπού για το ελληνικό κοινό της συνωμοσιολογικής θεωρίας με το όνομα *QAnon* αποκάλυψε συσχέτιση με το κίνημα κατά της μάσκας. Με λίγα λόγια: οι οπαδοί του *QAnon* αντιδρούν στη χρήση μάσκας, καθώς τη θεωρούν μέσο ελέγχου και φίμωσης, συνδεδεμένη επίσης με τη θεωρία για το 5G και τα ηλεκτρονικά τσιπ που κάποιοι (ποιοι άραγε;) θέλουν να ενσωματώσουν στους ανθρώπους, χρησιμοποιώντας σαν άλλοθι την πανδημία.

Η θεωρία *QAnon* έχει ρίζες στην αμερικανική ακροδεξιά και υποστηρίζει την ύπαρξη ενός δικτύου παιδόφιλων σε υψηλές θέσεις εξουσίας, προερχόμενων κυρίως από τον χώρο των Δημοκρατικών. Στην Ελλάδα δεν έχει την ίδια απήχηση, ωστόσο δεν φαίνεται να περνάει τελείως απαρατήρητη. Οι σχετικές ελληνικές ομάδες στο facebook είχαν φτάσει να αριθμούν πάνω από 15 χιλιάδες μέλη, τουλάχιστον πριν το facebook προχωρήσει στο μπλοκάρισμα των σελίδων με περιεχόμενο *QAnon* σε παγκόσμιο επίπεδο στις αρχές του περασμένου Οκτωβρίου. Τα ονόματα των ομάδων αυτών ήταν χαρακτηριστικά: «Prepare for Change: Operation Greece» και «@non / Η Μεγάλη Αφύπνιση». Οι ακόλουθοι των ομάδων δεν είχαν όλοι εμφανή σχέση με την ακροδεξιά, αλλά πολύ περισσότερο την κοινή πεποίθηση ότι υπάρχει μία «νέα τάξη πραγμάτων» που παλεύει να εγκαθιδρυθεί.

Ο Κώστας Γεμενής κάνει, στην έρευνά του, μία ενδιαφέρουσα παρατήρηση για ένα, κατά τα λεγόμενά του, αντιφατικό φαινόμενο: «Ενώ οι οπαδοί των θεωριών συνωμοσίας αποκαλούν όσους αποδέχονται τις κυρίαρχες ερμηνείες 'πρόβατα', οι ίδιοι φαίνεται πως γίνονται σχεδόν αυτόματα και χωρίς δεύτερη σκέψη οπαδοί κάθε νέας θεωρίας συνωμοσίας που εισέρχεται στο πολιτικό προσκήνιο».

Είναι τελικά απλώς πρόβατα οι υποστηρικτές των θεωριών συνωμοσίας; Η απάντηση είναι λίγο πιο σύνθετη. Πράγματι, ο βαθμός εμπιστοσύνης τους σε μία συνήθως εξωφρενική θεώρηση των πραγμάτων είναι προβληματικά μεγάλος και δείχνουν να παραγνωρίζουν ένα σωρό παράγοντες. Από την ανθρώπινη βλακεία (ακόμα και των πιο ισχυρών του κόσμου), την τυχαιότητα μέχρι και τον ανταγωνισμό των εξουσιών, πολλά θα μπορούσαν να πάνε στραβά και να διαλύσουν π.χ. το υποτιθέμενο σχέδιο μαζικού εμβολιασμού του πληθυσμού με μικροσίπ. Οι υποστηρικτές των θεωριών συνωμοσίας φαίνεται να το παραβλέπουν και να αποδίδουν, χωρίς να το καταλαβαίνουν, στους «κακούς» που τους επιβουλεύονται, σχεδόν θεϊκές ιδιότητες.

Η καχυποψία τους ενδεχομένως έχει ένα συγκεκριμένο ψυχολογικό υπόβαθρο, το πραγματικό παράδοξο όμως είναι ότι η καχυποψία απέναντι στις εξουσίες δεν είναι

απαραιτήτως προβληματική. Αντιθέτως, είναι συχνά εχέγγυο ενός καλού πολίτη. Συνδυασμένη με κριτική σκέψη, με διάθεση τεκμηριωμένης αμφισβήτησης, με διεκδίκηση πρόσβασης στην ορθή και ενδεδειγμένη πληροφόρηση, οδηγεί στον έλεγχο των εξουσιών.

Διότι προφανώς και υπάρχουν μυστικά συμφέροντα και υπόγειες διεργασίες. Προφανώς και υπάρχουν πολιτικοί ή επιχειρηματικοί κύκλοι που απειλούν το δημόσιο συμφέρον. Αυτό που δεν υπάρχει είναι ένα συμπαγές κακό, με συγκεκριμένα εθνοτικά, φυλετικά ή θρησκευτικά χαρακτηριστικά και τόσο πανούργο ώστε να κυριεύσει. Και αν θέλουμε να βρούμε τον λόγο που αυτό ανά διαστήματα και τόπους εφευρίσκεται, αρκεί ίσως να αναρωτηθούμε ποιος ωφελείται από την ύπαρξή του.